

Т. І. Крикун,

к. е. н., старший науковий співробітник, Інститут демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи Національної академії наук України

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0355-5768>

DOI: 10.32702/2306-6814.2025.21.160

ПАРТИСИПАТИВНЕ БЮДЖЕТУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ЯК ФІНАНСОВИЙ ІНСТРУМЕНТ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Т. Krykun,

PhD in Economics, Senior Scientific Specialist, Institute for Demography and Life Quality
Research Mykhailo Ptoukha of the National Academy of Sciences of Ukraine

PARTICIPATORY BUDGETING OF TERRITORIAL COMMUNITIES AS A FINANCIAL INSTRUMENT FOR SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT

У статті розкрито перспективи розвитку партисипативного бюджетування територіальних громад, як фінансового інструменту посилення згуртованості мешканців таких громад, їх посередньої ролі у створенні належних умов і підвищення якості функціонування громад, подальшому удосконаленні демократичних засад як в громадах, так у країні в цілому. Проаналізовано нормативно-правове визначення та регулювання в Україні партисипативного бюджету, бюджету участі, громадського бюджету. Визначено сутність партисипативного бюджетування як системи дій мешканців громади, спрямованих на створення та реалізацію необхідних для такої громади проектів, їх конкурсний відбір, визначення джерел фінансування, реалізацію. Окреслено напрями та потенціал розвитку партисипативного бюджетування територіальних громад, що в умовах обмеженості фінансових ресурсів та часових обмежень для реалізації завдань повоєнного відновлення, надасть можливість більш оптимального і ефективного планування та реалізації проектів життєзабезпечення територіальних громад із врахуванням їх першочерговості. Вагома соціальна функція партисипативного бюджетування як одного із складових партисипативного врядування полягає в можливості вирішення проблем громади шляхом згуртованості мешканців таких громад та тривалої сумісної діяльності: спершу згуртованість навколо ідеї, далі розробка шляхів реалізації, пошук відповідного фінансування, реалізація. Важливим є участь громад різного рівня у прийнятті рішень вибору пріоритетів, черговості відновлення тих чи інших суспільно-значимих об'єктів. Повоєнна розбудова країни вимагатиме великих фінансових витрат, які формуватимуться із залученням коштів бюджетів всіх рівнів, очікувано: репарацій за рахунок країни-агресора, коштів міжнародної спільноти, інвесторів, всіх зацікавлених стейкхолдерів. Показано, що зважаючи на масштабність руйнівних дій війни, що продовжують кожного дня відбуватись в Україні, фінансові ресурси завжди будуть вкрай обмежені і лімітовані, що вимагатиме посилення превентивних фінансових контрольних заходів на всіх етапах: від прийняття рішень у потребі відбудови тих чи інших об'єктів, їх масштабність, доцільність відновлення до довоєнних розмірів та обсягів виробництва до фінансування, ефективності використання бюджетних коштів.

The article reveals the prospects for the development of participatory budgeting of territorial communities as a financial instrument for strengthening the cohesion of residents of such communities, their direct role in creating appropriate conditions and improving the quality of functioning of communities, and further improving democratic principles both in communities and in the country as a whole. The normative and legal definition and regulation of participatory budgeting, participatory budgeting, and public budgeting in Ukraine have been analyzed. The essence of participatory budgeting as a system of actions of community residents aimed at creating and implementing projects necessary for such a community, their competitive selection, and identification of funding sources, has been determined implementation. The directions and potential for the development of participatory budgeting of territorial communities are outlined, which, in conditions of limited financial resources and time constraints for the implementation of post-war reconstruction tasks, will provide the opportunity for more optimal and effective planning and implementation of projects to support the life of territorial communities, taking into account their priority. A significant social function of participatory budgeting as one of the components of participatory governance is the possibility of solving community problems through the cohesion of residents such communities and long-term joint activities: first, unity around the idea, then development of ways to implement it, search for appropriate financing, implementation. It is important to participate in communities at different levels in making decisions on choosing priorities and the order of restoration of certain socially significant objects. The post-war development of the country will require large financial costs, which will be formed with the involvement of budgets of all levels, it is expected: reparations at the expense of the aggressor country, funds from the international community, investors, and all interested stakeholders. It is shown that given the scale of the destructive actions of the war that continue to take place every day in Ukraine, financial resources will always be extremely limited and restricted, which will require strengthening preventive financial control measures at all stages: from making decisions on the need to rebuild certain objects, their scale, the feasibility of restoring them to pre-war sizes and production volumes before financing, and the efficiency of using budget funds.

Ключові слова: партисипативне бюджетування, територіальні громади, місцеве самоврядування, фінансовий інструмент, соціально-економічний розвиток.

Key words: participatory budgeting, territorial communities, local self-government, financial instrument, socio-economic development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сучасному етапі соціально-економічних процесів України, що відбуваються в умовах повномасштабної війни необхідним є посилення ролі територіальних громад у процесах повоєнної відбудови. Ваговим ресурсом у перспективах розвитку партисипативного бюджетування територіальних громад, як фінансового інструменту посилення згуртованості мешканців таких громад, є їх безпосередня роль у створенні належних умов функціонування своїх громад, вирішення нагальних завдань життєдіяльності, підвищення добробуту, що крім того, сприятиме подальшому удосконаленню основних засад функціонування територіальних громад та в цілому країни. Впровадження та розвиток засад партисипативного бюджетування "на містах", а саме в територіальних громадах, може слугувати об'єднуючим фактором мешканців громади навколо існуючих нагальних потреб життєзабезпечення та надавати можливості для їх практичного вирішення. Громади, її мешканці мають права та

можливості впливати на формування видатків бюджету територіальної громади, напрямів використання бюджетних коштів, шляхом застосування референдумів, опитувань, обговорень, подання своїх пропозицій, зокрема у вигляді петицій щодо формування, розгляду бюджету громади. Разом з тим, залишаються недостатньо дослідженими питання сутності партисипативного бюджетування, механізми дії та соціальна функція, поширення в громадах України в умовах воєнного стану та подальшого розвитку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Серед наукових досліджень зарубіжних вчених у сфері соціально-економічного розвитку, публічних фінансів, місцевих бюджетів можна назвати наукові доробки Дж.М. Б'юкенена, А. Вагнера, П. Самуельсона [2], Дж. Стігліца, В. Танзі. Питанням збереження та розвитку людського капіталу, соціальної згуртованості те-

риторіальних громад присвячені праці вітчизняних вчених Е. Лібанової [1], Т. Заяць [4, 5, 9], О. Дяконенко [3, 5, 9], Г. Краєвської [5, 9]. Дослідженню питань формування та використання коштів державного бюджету, місцевих бюджетів присвячені праці вітчизняних вчених С. Буковинського, А. Буряченка, О. Василика, О. Кириленко, І. Луніної, В. Федосова, І. Чугунова [6—8], С. Юрія та інших.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Основним завданням дослідження є розкриття напрямів та потенціалу розвитку, соціальної функції партисипативного бюджетування територіальних громад, як фінансового інструменту територіального розвитку, соціальної згуртованості мешканців таких громад, що в умовах обмеженості фінансових ресурсів та часових обмежень для реалізації завдань повоєнного відновлення надасть можливості більш ефективного планування та реалізації проектів життєзабезпечення територіальних громад із врахуванням їх першочерговості.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Із настанням очікуваного мирного часу перед країною постануть виклики у вигляді повоєнного відновлення та розбудови країни: населених пунктів, об'єктів інфраструктури, промисловості, закладів життєзабезпечення функціонування громад. Очікування миру базується на засадах, що країна зберегла державність та суверенітет. Роки війни продемонстрували надвисоку здатність громадян України, громад всіх рівнів на дієву та ефективну згуртованість, здатність прийняття раціональних управлінських рішень: формування територіальної оборони, масштабної евакуації населення, низки дій, пов'язаних із захистом від повномасштабної військової агресії. Приклади згуртованості спільнот країни по горизонталі без очікування вказівок та інструкцій у вигляді владних рішень, розкриває надвисокий внутрішній потенціал нації у самоорганізації та її самодостатність. Збройна агресія проти України, що є екстремальним шоком, спричинила радикальні економічні зрушення, суттєве падіння рівня життя значної частини населення, міграцію як в межах країни, так і за кордон, нанесла поки що невимірювану шкоду багатьом природним об'єктам. І реакцією на цей екстремальний шок закономірно стала значна трансформація суспільно-економічної системи країни [1]. Соціальна згуртованість громади може і має стати базовим інститутом для швидкої, раціональної повоєнної розбудови України, відновлення інфраструктури, об'єктів життєзабезпечення, побудови ветеранських просторів, житла, закладів освіти, охорони здоров'я, культури тощо. Безперечно, масштабні руйнування, шкода довікллю, спричинені війною, тренди загальних кліматичних змін диктуватимуть необхідність врахування питань екології, свідомого, раціонального, відповідального використання природних ресурсів територій, перегляду усталених норм та звичок щодо споживання всіх видів ресурсів в бік розумного. Громади можуть та мають впливати на вирішення питань створення робочих місць на територіях громад із врахуванням необхідності вирішення питань: потреби в тих чи інших виробництва, екологічності та впливу та оточуюче середовище.

Очікувана відбудова Україна відбуватиметься в умовах масштабних руйнувань інфраструктури країни, міст та селищ, значних втрат чисельності населення країни, спричинених військовими діями, зовнішньою міграцією населення працездатного віку, невизначеними очікуваннями щодо їх повернення та участі у процесах відбудови, значною внутрішньою міграцією, зміною локацій активності бізнесу, втратою працездатності вагомої частини населення внаслідок участі у воєнному захисті країни, військових дій. Повоєнна розбудова країни вимагатиме великих фінансових витрат, які формуватимуться із залученням коштів бюджетів всіх рівнів, очікувано: репарацій за рахунок країни-агресора, коштів міжнародної спільноти, інвесторів, всіх зацікавлених стейкхолдерів, приватних вкладень, інших джерел. Зважаючи на масштабність руйнівних дій війни, що продовжують кожного дня відбуватись в Україні, фінансові ресурси завжди будуть вкрай обмежені і лімітовані, що вимагатиме посилення превентивних фінансових контрольних заходів на всіх етапах: від прийняття рішень у потребі відбудови тих чи інших об'єктів, їх масштабність, доцільність відновлення до довоєнних розмірів та обсягів виробництва до фінансування, ефективності використання бюджетних коштів. Важливим є участь громад різного рівня у прийнятті рішень вибору пріоритетів, черговості відновлення тих чи інших суспільно-значимих об'єктів. Безпосередня участь та/або залучення територіальних громад до процесів розбудови може самим ефективним чином впливати на вказаний процес, його прискорення, раціональність у відборі черговості відновлення [8,9].

Партисипація (іншомовне від англ. participation — участь), як участь, у різних його відмінках аналізується науковою спільнотою України останні більш як 10—15 років у застосуванні до процесів управління, бюджетування, відновлення, навчання, культурних процесів та інше і є сучасним демократичним інструментом широкого залучення громадян до процесів облаштування самого буття в широкому його сенсі. Партисипативні підходи відображають можливість активної участі громадян, об'єднань громадян, громадського середовища, територіальних громад в окресленні проблем, широкого їх обговорення, зокрема, із владою, прийнятті рішень щодо вирішення таких проблем, пошуку необхідного фінансового ресурсу, реалізації, контролем за реалізацією на всіх етапах в контексті фінансування відбудови.

Розвиток партисипативних процесів у суспільстві, тобто процесів добровільної заінтересованої участі пасивної частини соціуму та залучення широких верств населення дозволяє посилювати згуртованість, активність, відповідальність громадськості та розвивати демократичні настрої, сприяє розбудовам в цілому. Учасники партисипативних процесів не наділені владними повноваженнями, проте мають реальні шанси впливу безпосередньо на органи влади при прийнятті рішень, що надає надію та віру на здатність якісних змін середовища власного буття. Терміни "партисипативний бюджет", "партисипативне бюджетування", "бюджет участі", "громадський бюджет" нині не мають нормативно-правового визначення, зокрема Бюджетний кодекс України не містить таких трактувань. Але вказана термінологія

гія використовується при окресленні участі мешканців територіальних громад у реалізації вагомих для таких громад проєктів, їх фінансуванні. Партисипативне бюджетування в територіальній громаді можна розглядати як систему дій мешканців громади, спрямованих на: ініціацію створення необхідних для такої громади проєктів, їх конкурсний відбір, пошук джерел фінансування, які можуть включати як кошти місцевого бюджету, так і інші, не заборонені чинним законодавством джерела фінансування, співфінансування, реалізацію, експлуатацію, що включає поточні видатки бюджету. Участь громади можлива за умови їх згуртованості у бажанні позитивної реалізації запланованих проєктів.

Партисипативне бюджетування в територіальній громаді йде поряд із партисипативним врядуванням та є його складовою. У низці публікацій закордонних та вітчизняних авторів, не тільки наукових сфер, партисипативне врядування називають демократією нового рівня, або новою демократією, яка в міжвиборчий період доповнює традиційну виборчо-представницьку демократію та дозволяє залучати безпосередньо мешканців до вирішення важливих потреб територіальної громади. В ідеалізованій теорії можливості, які надають громадам партисипативне врядування та бюджетування, повинні діяти об'єднуюче із місцевими органами влади у вирішенні нагальних проблем громади. Якщо аналізувати "партисипативне бюджетування", як "громадський бюджет", "бюджет участі", тобто можливості впливу територіальної громади, безпосередньо її мешканців на прийняття органами влади рішення про фінансування необхідних громаді проєктів, то такі законодавчі підстави нині існують. Зокрема, статтею 6/1 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні", передбачено, що участь жителів у плануванні та розподілі коштів місцевого бюджету, публічні консультації є одними із форм участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення. Інша справа, що вказана законодавча норма може не мати дієвих механізмів реалізації. Для застосування означених форм участі мешканців громади, мають бути не тільки "добра воля" органів влади у завчасному оприлюдненні відповідних проєктів бюджету — в розрізі напрямів використання коштів, прозорості планування та використання коштів, звітування таких органів влади, а й застосування спеціальних форм демократії — "зворотного зв'язку" із жителями у вигляді референдумів, різного роду опитувань, обговорень, петицій, слухань, розгляду альтернативних проєктів фінансування, круглих столів, призначення уповноважених штатних працівників громад на виконання "зворотного зв'язку". Громадські слухання проєктів бюджетів мають стати нормою. Проте це додаткова робота органів влади, додаткове навантаження штатних працівників органів державного управління, розширення їх посадових обов'язків, що може слугувати формалізації підходів та/або перешкодою для розвитку партисипативного врядування в цілому. За результатами завчасних, на етапі проєктування бюджету територіального органу, громадських слухань, мешканці мають можливість ініціювати включення до видаткової складової річного бюджету видатків на реалізацію тих чи інших проєктів. Законодавчі підстави та можливості для цього існують. Сутністю партисипативного бюджету-

вання є можливість безпосередньої участі та впливу мешканців громади на облаштування якісного життєвого простору територіальної громади у всіх її складових: інфраструктура, житло, створення робочих місць та забезпечення роботою, послуги у сфері освіти, охорони здоров'я, захисту довкілля, безпеки, культури шляхом впливу на формування так званого "партисипативного бюджету", або "бюджету участі" територіальної громади на етапах його планування (розробки), наявності інструментів для включення до видаткової складової річного бюджету територіальної громади фінансування бажаних проєктів розвитку громади, повоєнної відбудови; пошук та залучення додаткових джерел фінансування, співфінансування [5,7].

Фінансування партисипативного врядування, партисипативне бюджетування не обмежується коштами бюджетів територіальних громад. В Україні починаючи із 2014 року, партисипативне бюджетування проєктів територіальних громад має певне впровадження та розвиток. Сприяли вказаному прийняттю відповідних змін до Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" в частині подальшого розвитку процесів децентралізації державного управління, відповідна патронатна діяльність в Україні різних міжнародних інституцій. Як приклад, починаючи з 2014 року Фондацією PAUSI, одним із напрямів функціонування якої було сприяння утворенню партисипативного врядування на рівні громад в містах України, зокрема надана підтримка в запровадженні громадського бюджету в Черкасах, Чернівцях, Полтаві, які стали першими трьома містами країни по реалізації такої практики. Загалом, станом на 2022 рік підтримку PAUSI щодо запровадження різних елементів партисипації отримали близько 50-ти громад країни. Фондацією започатковано щорічне проведення Форумів партисипації. На 2022 — 2023 роки одним із пріоритетів Фондації було визначено сприяння залучення жителів громад до відбудови і відновлення таких громад, зазначене буде актуальними в післявоєнній відбудові України. Фондацією започатковано декілька життєво необхідних проєктів "Відновлюємо нашу громаду разом" щодо низки постраждалих від військових дій областей, зокрема, громад Київської, Чернігівської, Сумської, Харківської, Миколаївської за підтримки Фонду "Партнерство за сильну Україну". У 2021 році реалізовано чотири проєкти: "Оцінка громадського бюджету міста Києва", "DOBRE: Школа тренерів з питань механізмів залучення громадян", "TimeBank у Верховині — дієвий інструмент згуртування ля нових часів", "Відновлюємо нашу громаду разом!". Вказаний Фонд є багатосторонньою донорською ініціативою уряду України та держав-партнерів. Терміни "партисипативне бюджетування", "бюджет участі", "громадський бюджет" застосовуються як синоніми. Позитивний досвід громад Євросоюзу по процедурам відбору та реалізації проєктів може бути застосовано в Україні.

У довоєнний період у значній кількості міст України, у тому числі у Києві, запроваджено практику "громадських бюджетів" із відбором проєктів мешканців, проведенням конкурсів, реалізацією проєктів-переможців конкурсів. Мала місце практика планування у річних бюджетах міста певного відсотку коштів на реалізацію проєктів мешканців громади в рамках "гро-

мадського бюджету". Фондом Східна Європа у партнерстві з Міністерством цифрової трансформації України в рамках швейцарсько-української програми "Електронне урядування задля підзвітності влади та участі громади" (EGAP), створено платформу електронної демократії "Впливай на майбутнє" E_DEM.UA. Електронна платформа починаючи із 2017 року агрегує заявки мешканців громад України та фіксує їх кількість по наступним напрямом: місцеві петиції (подано 26177 петицій), громадський бюджет (2250 проектів підтримано), консультації з громадськістю (3958 проведено), відкрита громада (31978 вирішено), шкільний громадський бюджет (355 підключено), модуль статистики (535 громад підключено). Мешканцями громад Київської області за період із 2017 року по 2024 рік було подано 633 проектів, загальна сума виділених коштів склала 232 469, 24 тис. грн. Громади за кількістю поданих проектів розподілились наступним чином: Ірпінська громада — 192, Фастівська — 148, Білоцерківська — 95, Броварська та Сквирська по 31 проекту, Глевахівська — 61, Гостомельська — 26, Васильківська — 23, Зазимська — 11, Миронівська — 8, Переяславська — 7. Із 633 проектів, поданих за 9 років, у 2022 році — 11 проектів, у 2023 році — 23 проекти, у 2024 році — 41 проект. Аналізом проектів в розрізі напрямів встановлено, що найбільше мешканців громад цікавили облаштування спортивних майданчиків, дитячих просторів, зелених зон, скверів, озеленення, освітлення. Як видно із наведених даних, активність мешканців різних громад щодо подання та реалізації проектів суттєво відрізняється. Хоч не всі проекти реалізовувались, проте ініціативність мешканців територіальних громад безпосередньо впливає на можливість вирішення необхідних для громад соціально-економічних питань. Позитивний результат надає пошук та залучення альтернативних джерел фінансування [10].

Можливості розв'язання низки локальних задач чи проблем громади може знаходитись у площині здатності до згуртованості самих мешканців громади. Саме згуртованість мешканців територіальних громад та залучення органів влади такої громади, відповідних планово-фінансових підрозділів, створення прозорого та зрозумілого громадськості бюджету громади на всіх етапах: планування, виконання та звітування, можуть давати позитивні результати реалізації можливостей партисипативного врядування. В той же час, війна та її руйнівні наслідки очікувано внесуть корективи у формування самих потреб територіальних громад. Необхідність створення просторів, адаптованих до потреб проживання ветеранів війни вже торкаються кожної територіальної громади України, в подальшому це не зменшиться. Безліч територіальних громад, а в них родини ветеранів і нині і у повоєнний період будуть мати необхідність у вирішенні потреб адаптації до мирного життя учасників війни. Це з великою вірогідністю можуть бути: житлово-господарські проблеми, медичне забезпечення, психологічний супровід, санаторно-курортне лікування та реабілітація, придбання громадою спеціального соціального транспорту, облаштування дозвілля, спортивних закладів, пандусів на дорогах та в громадських місцях, облаштування цвинтарів героїв війни, може бути доставка готового гарячого харчування, і багато інших потреб, які виникатимуть.

Питання побудови, реконструкції соціального житла, будуть стояти в повоєнній відбудові особливо гостро, зважаючи на значний відсоток населення України, які стали як внутрішньо-переміщеними особами, так і зовнішніми мігрантами, серед яких значна кількість — це жінки з дітьми та люди похилого віку. Людський ресурс — це основний національний ресурс, який має "наповнювати життям опустілі територіальні громади", фізично, своєю участю, працею забезпечувати відновлення країни, новими поколіннями давати надію на майбутнє. Питання забезпечення зовнішніх та внутрішніх мігрантів сучасним прийнятним житлом може стати для територіальних громад головним викликом у питаннях повоєнної відбудови. Важливим є залучення внутрішньо-переміщених осіб, які знайшли прихисток у територіальних громадах країни, до процесів об'єднання мешканців спільнот для вирішення внутрішньогромадських питань. Вагома соціальна функція партисипативного бюджетування як одного із складових партисипативного врядування полягає в можливості вирішення проблем громади шляхом згуртованості мешканців таких громад та тривалої сумісної діяльності: спершу згуртованість навколо ідеї, далі розробка шляхів реалізації, пошук відповідного фінансування, реалізація. Позитивний досвід реалізації запланованих проектів змінює колективну свідомість спільноти громади, утверджує в вірі сумісно долати будь-які перешкоди. Сумісна колективна діяльність мешканців територіальних громад здатна самим позитивним чином впливати на стан психічного здоров'я, що в повоєнний період залишатиметься актуальним.

ВИСНОВКИ

Партисипативні підходи відображають можливість активної участі громадян, об'єднань громадян, громадського середовища, територіальних громад в окресленні проблем, широкого їх обговорення, зокрема, із владою, прийнятті рішень щодо вирішення таких проблем, пошуку необхідного фінансового ресурсу, реалізації, контролем за реалізацією на всіх етапах в контексті фінансування відбудови. Розвиток партисипативних процесів у суспільстві, тобто процесів добровільної заінтересованої участі пасивної частини соціуму та залучення широких верств населення дозволяє посилювати згуртованість, активність, відповідальність громадськості та розвивати демократичні настрої, сприяє розбудовам в цілому. Із врахуванням необхідності вирішення нагальних потреб мешканців громади повинні формуватись напрями видатків річного бюджету територіальної громади. Бюджет територіальної громади має бути прозорим та доступним для контролю мешканцями. При обмеженості фінансових ресурсів подальший розвиток програмно-цільового методу формування бюджетів набуває особливої вагомості. Партисипативне бюджетування в територіальній громаді можна розглядати як систему дій мешканців громади, спрямованих на: ініціацію створення необхідних для такої громади проектів, їх конкурсний відбір, пошук джерел фінансування, які можуть включати як кошти місцевого бюджету, так і інші, не заборонені чинним законодавством джерела фінансування, співфінансування, реалізацію, експлуатацію, що включає поточні видатки бюджету. В умовах триваючої війни та в роки повоєнної відбудови, очікувано, що фінансові ресурси будуть обмежені, тому вагомим

є співпраця із всіма зацікавленими стейкхолдерами з метою пошуку додаткових джерел фінансування проєктів територіальних громад.

Література:

1. Лібанова Е.М., Резильєнтність соціоекономічної системи України до шоків, спричинених війною: специфіка формування і реагування. Демографія та соціальна економіка. 2024. № 4 (58). С. 1—21.
2. Самуельсон Пол Э., Нордхаус Вильям Д. Экономика. 19-е изд.: пер. с англ. М.: Вильямс, 2015. 1360 с.
3. Дяконенко О. Соціальний капітал територіальних громад України в умовах війни: сучасні трансформації та прогнозні зрушення. Демографія та соціальна економіка. 2023, № 2 (52). С. 2—18.
4. Заяць Т. А., Звонар В. П., Новак І. М., Жаховська В. Л. Інституційні механізми збалансування розподілу соціальної відповідальності у суспільстві. моногр.: Економічна ефективність та соціальна справедливість: пріоритети розвитку України на етапі подолання кризи. Київ, 2019. С. 117—149.
5. Zaiats T., Romaniuk S., Kraievska H., Diakonenko O., Sova O. Priority areas for the formation of capable territorial communities in Ukraine. Agricultural and Resource Economics. 2024. Vol. 10, № 1. P. 135—164.
6. Чугунов І. Я. Бюджетна стратегія суспільного розвитку. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 532 с.
7. Chugunov Igor. Financial and Budgetary Policy as a Component of the Resilience of State Finances and Socio-Economic Development of the Country. Demography and Social Economy. 2024 № 4 (58). P. 113—127.
8. Chugunov I., Makohon V., Titarchuk M., Krykun T. The budget policy of Ukraine under martial law. Public and Municipal Finance. 2023, № 12 (1), pp. 1—11.
9. Zaiats T., Kraievska H., Diakonenko O. Social capital of rural territorial communities in Ukraine: problems of strengthening and directions of their solution. Agricultural and Resource Economics, 2022, № 8 (2), pp. 158—178.
10. Офіційний сайт Фонду Східна Європа <https://e-dem.ua/>

References:

1. Libanova, E.M. (2024), "Resilience of the socio-economic system of Ukraine to shocks caused by the war: specifics of formation and response", Demohrafiia ta sotsial'na ekonomika, vol. 4 (58), pp. 1—21.
2. Samuel'son, P.E. and Nordkhaus, V.D. (2015), Ekonomyka [Economics], Vyl'iams, Moscow, Russia.
3. Diakonenko, O. (2023), "Social capital of territorial communities of Ukraine in conditions of war: modern transformations and forecasted shifts", Demohrafiia ta sotsial'na ekonomika, vol. 2 (52), pp. 2—18.
4. Zaiats', T.A. Zvonar, V.P. Novak, I.M. and Zha-khovs'ka, V.L. (2019), "Institutional mechanisms for balancing the distribution of social responsibility in society", Ekonomichna efektyvnist' ta sotsial'na spravedlyvist': priorytety rozvytku Ukrainy na etapi podolannia kryzy [Economic efficiency and social justice: priorities for the development of Ukraine at the stage of overcoming the crisis], Kyiv, Ukraine, pp. 117—149.
5. Zaiats, T. Romaniuk, S. Kraievska, H. Diakonenko, O. and Sova, O. (2024), "Priority areas for the for-

mation of capable territorial communities in Ukraine", Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal, vol. 10, no. 1, pp. 135—164.

6. Chuhunov, I.Ya. (2021), Biudzhethna stratehiia suspil'noho rozvytku [Budget strategy of social development], Kyivskiy natsionalnyi torhovelno-ekonomichnyi universytet, Kyiv, Ukraine.

7. Chugunov, I. (2024), "Financial and Budgetary Policy as a Component of the Resilience of State Finances and Socio-Economic Development of the Country", Demography and Social Economy, vol. 4 (58), pp. 113—127.

8. Chugunov, I. Makohon, V. Titarchuk, M. and Krykun, T. (2023), "The budget policy of Ukraine under martial law", Public and Municipal Finance, vol. 12 (1), pp. 1—11.

9. Zaiats, T. Kraievska, H. and Diakonenko, O. (2022), "Social capital of rural territorial communities in Ukraine: problems of strengthening and directions of their solution", Agricultural and Resource Economics, vol. 8 (2), pp. 158—178.

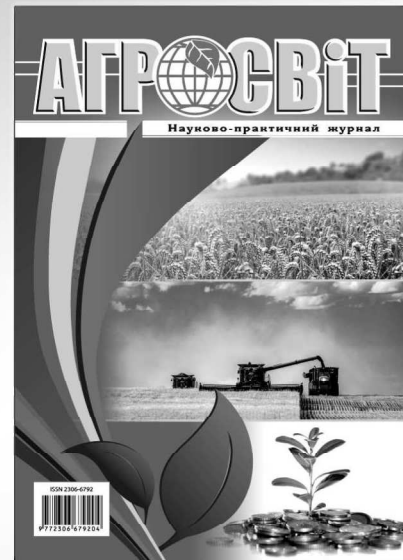
10. The official site of E-DEM (2025), available at: <https://e-dem.ua/> (Accessed 15 Oct 2025).

Стаття надійшла до редакції 26.10.2025 р.

АГРОСВІТ

<https://nauka.com.ua>

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292